

STRANG, JACOB

**Tilförlåtelig beskrifning om bränne-tårf,
som finnes uti måszar och kiärr, och med
största förmon kan förbrukas wid bergwärk,
tegel- glas- alun-bruk, saltpettersiuderier,
bränwinsbrännerier, bagerier,**

Stockholm
1752

EOD – Miljoner böcker bara en knapptryckning bort. I mer än 10 europeiska länder!

Tack för att du väljer EOD!

Europeiska bibliotek har miljontals böcker från 1400-till 1900-talet i sina samlingar. Alla dessa böcker går nu att få som e-böcker – de är bara ett musklick bort. Sök i katalogen från något av biblioteken i eBooks on Demand- nätverket (EOD) och beställ boken som e-bok – tillgängligt från hela världen, 24 timmar per dag och 7 dagar i veckan. Boken digitaliseras och blir tillgänglig för dig som e-bok.

EOD bokens fördelar!

- Få samma utseende och känsla som med originalet!
- Använd ditt standardprogram för att läsa boken på skärmen, zooma och navigera genom boken.
- Skriv ut enstaka sidor eller hela boken.
- *Sök:* Använd fulltextsökning för enskilda fraser.
- *Klipp & klistra:* Kopiera bilder och delar av texten till andra applikationer (t.ex. ordbehandlingsprogram).

Villkor för användning

Genom att använda EOD-tjänsten accepterar du de villkor som ställs av biblioteket som äger den aktuella boken. EOD erbjuder åtkomst till digitaliserade dokument enbart för personlig, icke-kommersiell användning. För annan användning vänligen kontakta biblioteket.

- Villkoren på svenska: <http://books2ebooks.eu/odm/html/nls/sv/agb.html>

Fler e-böcker

Redan nu erbjuder 30 bibliotek från 12 europeiska länder denna service.
Mer information finns tillgängliga via <http://books2ebooks.eu>

Tillförlätelig Beskrifning

Om

Bränne-Sår

Som finnes

Uti Måsar och Kiärr, och med största
förmon kan förbrukas wid Bergwark, Zegel-
Glas- Allun-Bruf, Saltpettersiuderier, Brän-
winsbrännerier, Bagerier, och i Eldstäder, samt
til allehanda andra inrättningar, i stället för
Brännwed och Kohl af Skog;

Uppå anmodan utgifwen

af

JACOB STRANG Robertsön,

Riksdags Fullmäktig för Kiöping.

STOCKHOLM, Tryckt uti Kongl. Tryckeriet.

1752.

57

på hwad tid Bränne- och Kobl-Tårswen först
blifwit upfunnen i Sverige.

Sångliga tider tillbaka har Bränne-Tårswen i
Skåne med största nytta blifwit brukad uti al-
la eldstäder och til flensmide, hwarefter Högst-
sal. Hans Kongl. Maj:ts Glorwürdigst i åmin-
nelse, Konung CARL XI, anbefalt Skogs-Com-
missionen i Sverige, at efterspana och uppsöka the måsar
och fiårr, hwilka innehöllo sådan tårsw, som kunde förbru-
kas och woro tienlig til kobl och bränne-med.

Sedan hafwer Commissarien Herr Eric Salander til
Kongl. Maj:ts och Rikens Höglofl. Bergs-Collegium, år
1735. afgifwit utdrag af Bergs-Umtets i Östwer-Saren
Protocoller, hwarigenom blifwit bewist och allmänt giordt,
at kobl af tårsw utur måsar och fiårr, i stället för kobl af
skog, blifwit wid Masugnar til Tackjerns tilwerkningar,
och wid Hammarsmidjor, til Stångjerns utsmidande uti
Östwer-Saren i många år med största förmon nyttjade,
och befundne gjöra lika werkan, som kobl af skog; Then-
na anledning hafwer Högberåmte Kongl. Bergs-Collegi-
um, medelst högst priswerd sorgfällighet communicerat
med samtelige Bergmästarne i Riket, at häraf lämna
Herrar och Bruksägarna behörig del, och sådant them
wid

wid handen gifwa. Swilket föranstaltande gjordt then önskelige werkan, at Herrar Eric och Pehr Swedenstier-
na warit the första, som ställt thenna anledning i werket,
och nyttjat Bränne-Tårfs kohlad och okohlad wid Hammar-
smidjor, til Stångjerns utsmidande, och theföre erhållit
Kongl. Maj:ts Nådige Privilegium, at af en sådan an-
lednings verkställande och utan at betunga Riket och
undersåtaren, få belöning af 3000 Skeppund Stångjerns
smide årligen: Swad hufwudsafelig nytta och förmon
Riket werkeligen haft, och än widare kan erhålla, af Swe-
denstierniska försöket och verkställandet med Bränne-Tårfs-
wens nyttjande och förbrukande, skall här nedanföre ögon-
skenligen och handgripeligen blifwa å daga lagt.

Om Bränne-Tårfwens åtskilnad.

Bränne-tårfwen är här i Riket befunnen wara trenne
slag:

- 1) Then tårfs-jord, som är hel tunn som tunt lerbruk.
- 2) Then andra slags tårfwen, bestående af gräs eller an-
dra wårter's tågor och rötter, med then skilnad, at en
del är lösare, och en del tätare. Thet
- 3de) Slaget är hel tät, hård och tung, när then blifwer
forekad, utan några tågor och rötter, och håller lika
fullt ihop wid uptagningen.

Lättaste och säkraste sättet at finna tienliga

Tårfs-Måsar.

Ut utaf Måsarnas och Kiårrens utwårtes anseende och
therå warande wårter finna Dugelig Bränne-Tårfs,
håller på intet sätt prof, utan är thet påliteligaste och sä-
kraste sättet, at med en spada å et eller twenne ställen
försöka alla Måsar, och upkasta tårfwen spadets ifrån
dagen på Måsarna, til thes man råkar botn på them,
samt

samt then spadetals utlägg på Måskarna at torkas, och sedan under skiul upstapla eller hemsföra at wäl torkas; Then tunna tårswen, som intet håller ihop wid uptagningen, kan ösas uti några små glorde grafwar på hårda marken at torkas, dock så, at man har märke och kan få skillnad på tårstågten ifrån dagen och til grunden eller botn af Måskan på the ställen försöken se.

Om när then uptagne Tårswen blifwit wäl tårkad och lagd på eiden, är then delen af Tårswen som brinner, god och tjenlig; men then som intet brinner, är odugelig.

Om uptagnings- och torknings-sättet.

Uti Maji och Junii månader, har Bränne-Tårswen blifwit hårtills uptagen med twenne slags spadar, 7 tum breda, 10 tum långa, then ena med hörn på 2 3 tum, hel tunna, hwilka böra wara stålsatte, på thet the ei för snart må afnotas. Med then spadan utan hörn på, affstickes Tårswen i wisa linéer, til $\frac{1}{2}$ aln lång, i qwarter bred, och $\frac{1}{2}$ qwarter tiöck uti hwarie stycke, som med then andra spadan, hwarpå är hörn, uptages, och thet hwarf- eller spadtals hela tårfförden igenom, ifrån dagen til grunden eller botn, som til $1\frac{1}{2}$, 2, 3 å 4 och flere alnars Diuplek befinnes innehålla god Tår, sedan then öfwersta Tårswen, som gemenligen til $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$, 1 å $1\frac{1}{2}$ alns Diuplek finnes wara osjenlig til Bränne-tår, är aftagen och i högar lagd at nederöfas uti det rum och ställe, hwarutur man uptagit all then dugeliga Bränne-tårswen, som uplägges på Måskan at torkas. Med ringa möda kan then dugeliga och odugeliga Tårswen igenkännas och åskiljas, när man wid profwet gifwer aktning, efter ser och anmärker Tårswens skildnad på then, som brinner och intet brinner. Then tunna Bränne-tårswen

upföses lindrigast med en sådan spade, som har liknelse af en skopa, lägges i stättkärror, och upföres til en hård marck, ehwarest man förut upgräfuit 6 eller flere alnars breda, 10 eller flere alnars långa, $\frac{3}{4}$ eller 1 alns djupa grafwar, och then stenlage i both, med mur på sidor-ne, eller ock på Hälleborg, med $\frac{1}{2}$ alns mur ofwan uppå, som therutinnan inläggas och upfyllas, och sedan then stelnat, sönderskäres uti sådane stycken, som then för-ra Tårswen.

Brännetårfs torkning sker på thet sättet, at then uptagne tårswen af andra och tredie slaget, lägges antingen qwar på måsan, om then icke är för sänk, eller föres uppå hård jordmon at torkas, som så snart warnet runnit af bräntårswen och then blifwit stadig at handtera, lägges hwarie tårfs så radtals uppå hwar annan, at emellan hwarit hwarf är en sådan stidnad, så at wädret och Solen ther emellan kan torfa tårswen, som i förstone sker uti mindre och lägre högar och hopar, tills tårswen blifwer wäl torr, så man staplar then i större hopar, och at skapnaden af hela högen och hopen, til slut utwisar en fågls liknelse; dock at staplingen altid hålles med drag- eller wäderhål, på thet tårswen ständigt må kunna torfa, som sedan emot hösten täckes öfwer alt med et eller twenne hwarf tårfs, så at höstwatan icke kan gå in uti tårfs-hoparne.

Thet här beskrefne första och tunna slaget af brännetårswen, torkas på föreskrefne sätt. Then som har lågligit at til hus och under tak föra tårswen när then blifwit fullkomligen torr, är wäl bäst; dock kan then afwen först på föret hemföras, och under tak läggas för sig self, at man then om wären och sommaren kan omtorka. Ju torrare all slags bräntårfs är, desto bättre nytta gör then wid förbruk-

brukningen. Om brännetårstil ganska stor myckenhet skal
 upptagas och nyttias, är beqwämligast och minst beswår-
 ligt at upbygga en tork-lada til 20 à 30 eller flere alnars
 längd, 16 alnars bredd, på $2\frac{1}{2}$ alns höga knutstenar, un-
 der sällarna, $4\frac{1}{2}$ alns höga stolpar, 4 à $4\frac{1}{2}$ alns skinnad, eller
 lika långt emellan hwarje stålpe på sällgången utomkring,
 och en rad med stälpar in uti tårkladan, som swara emot
 the yttre, med taklag på af halm, nåswe, bräder eller tak-
 tegel, samt ris, was eller halmgrindar kring hela ladan,
 på mårlor och hakar at up- och igen låtas. På alla stäl-
 parna slås med ribbor, $\frac{1}{2}$ qwarter emellan hwarthera, tvårt
 öfwer torkladan som blifwer 32 stycken rebbor på hwarje
 stolprad, innan och utan, hela torkladan igenom; men på
 gaffwel-stälparna et hwarf med ribbor in uti huset, hwarå
 lägges trint wercke hwarstals så stort, som grann står, at
 torka tårswen uppå, samt alt lika långt. En sådan tork-
 lada har uti trenne år fört med sig then bewissiga nytta, at
 tårswen, som blifwit uptagen i måsan, har straxt blifwit
 införd i ladan, innom $1\frac{1}{2}$, högst twenne wekor, blifwit full-
 komligen torr, ingen wedertel förhindrat, och torkstågten har
 stedt med lika förmån och beswår alla tider på året, ifrån
 Februarii Månads slut, til sidst i October Månad, dock at
 längre tid fordrats til torkningen om hösten. Alt efter hand,
 som tårswen blifwer torr til, släppes then neder på backen
 nedan för sällgången, hwarifrån then til et upbyggt hus
 införes, och sedan på winterföret therifrån framföres.

Ätstilligas meningar om Brännetårswens art och
 bestaffenhet til wårt och förwandling.

Alla komma therutinnan öfwerens, at brännetårstis mås-
 farne wåra och föröka sig af allahanda slags wårande
 ting, såsom wisa gräs-slag, pårs, hiortron-ris och andra
 slags wårter och rötter, samt af skog, löf och bar.

Men

Men om orsaken thertil at brännetårswen mer eller mindre brinner, blifwer tät och hård, icke tienlig til åker och ång, äro åtskilliga meningar, af hwilka the måst betydande här uptagas och anföras, på thet allmänheten får tillfälle at se theras bestånd och riktighet, samt försök och årfarenhet med tiden blifwa rätta domare. En del påstå, at then underjordiska fetman skal allena wara orsaken at tårswen brinner, blifwer tät och hård, hwilken fetma uti alla wårande ting är, och så the brännas wisar sig såsom et bitumineust, eller brinnande wäsende. Men andra the- emot anför, at utom thenna omsformålta underjordiska fetman, skal såligen åfwen kunna sågas, at lika som wissa watern petrificera, eller til stenart förwandla the trån, wårter och Creatur, som therutininnan läggas, och större delen måskar och fiarr äro sänka och wata, hwarutininnan är et stillastående watern, hwilket har sin begynnelse och rinnande ifrån hårg och högder, som innehålla Swafwel- och kalkagtiga hårg- och jord- arter, och uti måsarna qwarlemna the swafwelagtiga, urinose och suragtiga delarna som the med sig föra, så skal theraf följa, at ju mer sådane mineraliske watern uti måsorna finnas, desto starkare brinner tårswen och blifwer tätare, tyngre och fastare; samt så godt som förwandlar tårswen til en stenkohl- eller träagtig art. Man lemna sådant i sitt wårde, men thet är af årfarenheten kunnigt, at then hårdaste tårswen fordrar en ganska lång tid innan then blifwer uplösst uti luften och watern, samt befunnits giöra then skada enär then på åkren blifwit utförd, at then förtårt matjorden, gjort then grundare, och lika som til en stenkohl- eller träagtig art. Thehetåta måskar äro åfwen, efter anstälte försök, icke eller tienlige til gråswart. Hwad nytta then tågiga brännetårswen giör på åkren är lätt at finna, så man woga estertänker, at efter en sådan tårsw. enär then gåt til

lika

lika sin och tät jord, som matjorden förut är på åkren, blifwer så godt som ingen ting åkerfin och tät jord, och på alt för många ställen i Riket befunnits i sielfwa werket ganska skadelig; Swarföre these så wäl som fordna tider gifwa fulltygande bewis, at mången som några år kiört mås- och åfwen kiärr- jord på sina åkrar, har theraf haft både skada och förlust, och så förderfwat åkerjorden, at then på 20 ja 30 år icke kommit i rätt ordning och bruk. Och torde efterwerlden, när alt sammans blifwit noga uttrönt, och Riket warder mer bebodt, sinna långt fördelagtigare, at håldre föra then tågiga mås- och kiärr- jorden, ifrån thet ena kiärrret til thet andra, som innehåller mer swafwel- och kalkagtiga warn, at så medelst så tårk, som brinner och blifwer tät, än til skada och förderf utföra then på åker jorden. Theß utan kan åfwen blifwa möjligt i framtiden, at sinna wettenskapen til måsars återplantering, fast thet härtils varit en opåtänkt sak. Thet är nog kunnigt, at watten ingalunda bör utdikas eller astappas i the måsar och kiärr, hwarutinnan är brännetårk, emedan then så ei blifwer så tät, och efter hand giör tårkswen mer och mindre brinnande. Af matjorden som intet brinner, och är uppå brännetårkswen, som lägges tillbaka uti tårkgroparna, blifwer inom kortare och längre tid, tielig och god brännetårk.

Sättet at kobra Brännetårkswen.

Brännetårkswen inreses lika som wed, uti en restkohl- mila, och tätast som se kan, måsas eller risas och sidst stybbas; bör wara wäl torr och intet giöras större milor än til 20 tolf tunn- skindor, emedan the större milor, både af trä och tårk, äro swårare at ställa wärman eller elden uti, när then tager full.

Thet angelagnaste wid alla trä- eller brännetårfs
 milor är, 1:o, at marken är hård utan wattusog, som
 med diken på then händelsen bör afföras, hwarpå kohlmilorne resas. 2:o, böra kohlbötnarna wara jemna efter waternpass, så at the ei luta at någonthera sidan, som förorsakar wäderdrag, och en frätande och oiåmn gång. 3:o, wål och lika tjoekt öfwer alt skybbade, at elden ei förre kan gå ut och giöra skada, mer på thet ena stället, än thet andra, med blåck kring milan sättas, at kunna få en jämn skybbning. 4:o, at så elden är fatt i milan, then gifwes sparsamt rök och lika öfwer alt, måste gå långsam, at kohlen icke blifwa lös, och at en ständig uppafning och ans hålles, at elden icke må få tilfalle at bryta ut och giöra skada. Årfarenheten hafwer ögonstenligen wist, at aldrig någon kohlmila, som slåt på hård och jämn bott, blifwit wål och jemnt skybbad, kohlat sackta och intet för fort, samt blifwit wål skött och ansfode, at elden och röken ej fät gå starkare ut, än then bort, hwarken frätt sig, eller fölsackteligen blifwit mindre kohl, än som milan kan rätteligen gifwa; ty at kohlaren warit ensam the första 8 à 14 dagarne, somnat in $\frac{1}{2}$, 1. eller flere timar ifrån milan, som är et eldswerk, och bör ständigt uppafas, och således försummat thes skötsel, är wårta ordofaken at elden på något ställe tagit öfwerhanden, som förtårt weden in uti milan, och måste gifwa mindre kohl än then bort: och iust thetta är hufwudsafeligaste orsaken, hwarföre hela riket genom wårdslöse, owålige och ofunnige kohlare, bewissigen årligen förlorar til thet minsta Tosshundra drade Tusende tunnor kohl, som aldrig kunde ske, om kohlaren jämt och samt passade up, at elden ei kunde göra någon skada, hwilket oemotsägeligen hädanefter rätteligen förekommes, så kohlaren blifwer tilhållen, at giöra sin skyldighet. 5:o, Kohlmilor böra ställas i lugn, at wädret icke må drifwa

elden för starkt. Och sidst släckes elden i bränne-tårfs kohlen, en är the utriswas, med stybbe i stället skogs kohlen släckas med watern.

Och ehuru wäl, efter anstälte åtskillige försök, then tåta bränne-tårfswen gör full och samma wårkan okohlad som kohlad, så har man ändå funnit sig föranlåten at upgifwa rätta kohlningsfättet, på thet ingen ting må wara uteslutit, som til underrättelse om bränne-tårfswen kan tjena, at hwar och en, som på hwarie handa sätt wil försöka bränne-tårfswen, må thertill hafwa anledning och kundskap.

Uyttan af all slags Bränne-Tårfs.

Den lösa Tårfswen kan nyttjas och förbrukas med större förmon wid the eldswerk och studerier, som fordra en mindre och graderad wårma, men then tåtare tårfswen gör mer skäl för sig wid the eldswerk, som fordra en starkare och mera kraftig heta. Kongl. Maj:ts och Rikens Höglofl. Bergs-Collegii, samt Herrar Landshöfdingars Riksdags-Relationer til innerwarande Riksdag, hwilka alla jag igenomläst, och upteknat alt hwad om Bränne-tårfswen är anført och beskriwit, gifwa solklara och öfwertygande bewis, thet Bränne-tårfs, både kohlad och okohlad, blifwer med aldraförsta förmån brukad i stället för skog, wid Hammarwerk, Älmes-hamrar, Blåt-hamrar, Knip-smedior, Skår- och Balswerk, och at nya Bergwerk uppå Bränne-tårfs allena blifwit anlagde och privilegerade, och wid Glas-Tegel-samt Allun-Bruf, Saltpettersluderi-Kokningar, Brännewins-brännerier och eidstäder uti åtskillige Län i Riket nyttjade. Ganska märkwärdigt är, at Högw. Herr Baron och Landshöfdingen, samt Riddaren af Kongl. Maj:ts Nordstjerne-Orden, Gabriel Falkenberg, med mycken sorgfällighet sökt at förma Skaraborgs Låhns inbyggare, åfwen i the orter hwarest tilgång är på mästespiror och stormwerkstrån, at uptaga och nyttja bränne-tårfswen, och ganska berömmeligen gifwit wid handen, thet efter 2:ne tunnor lika god såd, sås mer brännewin

af then sådes-tunnan, som brännes med tårnf i stället för wed, och thet för then orsaken, at wid bränwins-bränningen med wed, bör wara en jemnare ans, och at weden understundom blåsar starkare, och ibland brinner för litet, hwilket förord sakar en werkelig skada wid bränningen; men bränne-tårnfwen themot håller ständigt lika heta och warma, så at förmon och nyttan är tydelig och handgripelig.

Allt hwad anförde är om brännetårnfwens upfinnande, tørkande, kohlande, tilwäxt och nytta i stället för wed och koh af skog, som således til alla delar och omständigheter i sielfwa werket oemotfågelig och öfwerbewilligen af innewarande års Riksdags-Relationer, förhåller sig, gifwer hwar och en för thet allmänna wälsinnad undersöteljus och eftertänka, at i tid och rå skogsnöden på många ställen i Riket är för dörren, nyttja bränne-tårnfwen, hwilken gör lika och samma skäl för sig til koh och wed, som skog, enär hwarje slags bränne-tårnf användes och förbrukas til thet eldswerk, som hon rätteligen bör, och förut finnes omsformält, hwarigenom Riket ansenligen winner uti skogarnes tidiga besparande, mycket solt syfellsättes med tårnfstägten, och kostnaden gansta ringa, hålft tolf tunnor torkad tårnf med et dagswerke kunna uptagas, sedan arbetsfolket wid tårnfstägten blifwit wäl wane. Hwad werde bränne-tårnf måßarna rätteligen böra hafwa, thet wet utlänningen: Ja Holländaren måste betala i sit eget land 12 öre Rint för hwarje bränne-tårnf, som är $1\frac{1}{4}$ Qwarter i fyrkant, och en del inwånare i Skåne på wißa ställen, weta nog hwad bränne-tårnfwen kostar, som the måße dyrt köpa. Thet är undrans werdt, at många ändå welat blindwis påstå, thet bränne-tårnfwen såsom odugelig borde anses, som likwäl är ibland thet aldran nyttigaste i Riket för alla hushåll, och hwar på öfwer alt är nog tillgång, och at the af Rikets inwånare i Skåne fåt lära, och ändå in tet welat Kongl. Befallningar, som om bränne-tårnfwens uplöfande i for d na tider afgäde, men ej för än så långt efteråt blifwit åtlhydde, werkstäl la. Dock som motsågelfer här i Riket emot nya inrättningar warit härtils nog allmänna, så hugna sig likwäl alla rättssinte Rikets undersätare, thet motsågelfer afwen warit werkande orsaker, som bragt så många nya in rättningar uti ljus och fullt stånd, fast thet fordrat en längre tid och mer omkostnad, än om alla med sammade och förente händer hjälptes åt, som et Borgeligt Samhälle bör hålla för thes förnämsta ögnamärke och fasta grundpelare.

* *

* *

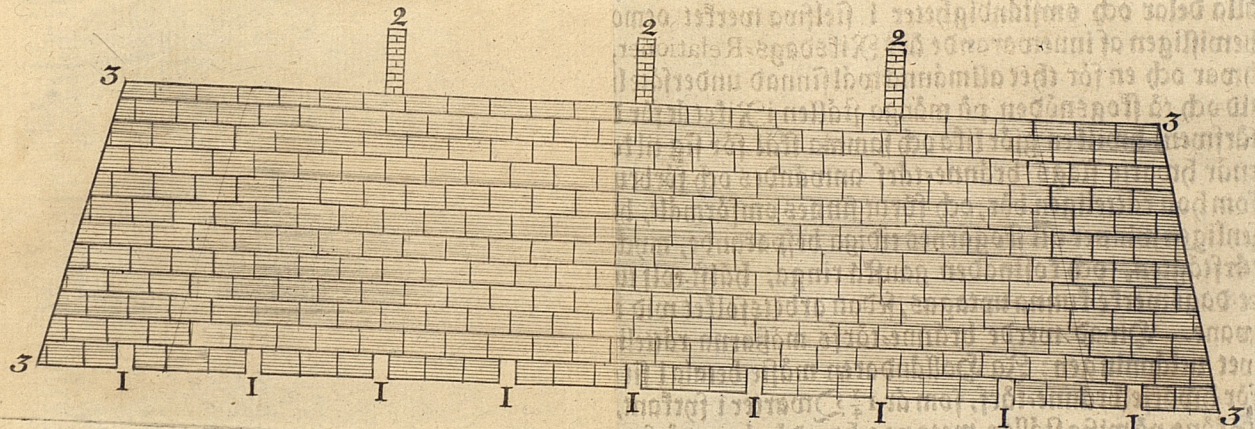
* *

*

*

*

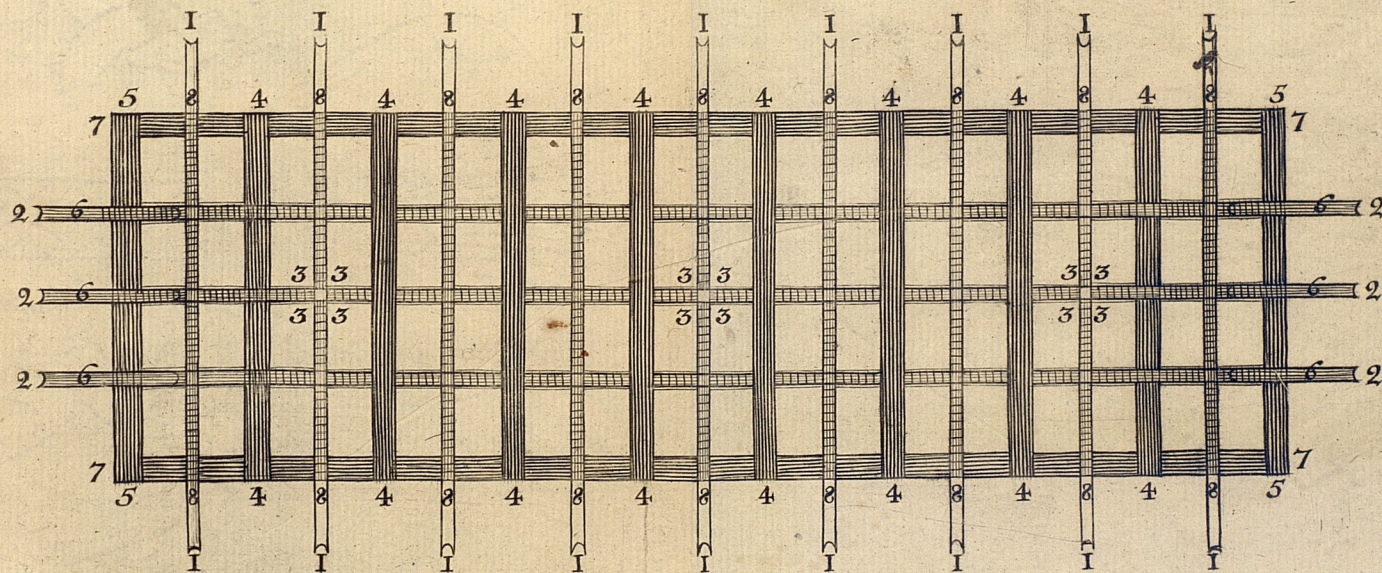
Profilritning af en upgjord Clamp af bränd Lera.
 1. Holen öfver rännorna derigenom elden itändes 2. skorstenarne
 som draga luften ifrån rännorna 3. sättet buru ut-
 sidvallarne böra lita inåt, til at förekomma
 des nedfallande.

* * *
 * * *

Tab. 1.

Grund-ritning på en fullkomlig Clamp af vät bränd Leva.
 1. Rännorna tvärt öfver. 2. Rännorna längs efter. 3. De
 4kantige holen som böra upmuras som skorstenar at draga luf-
 ten. 4. Korsvallarne. 5. Ändvallarne 6. Holen som äro gjorda
 uti ändvallarne at itända elden dereft vådret vore sun-
 nan eller nordan. 7. Sidvallarne. 8. Holen i sid-
 vallarne, at antända elden igenom i fall vådret
 är östan eller västan.

www.books2ebooks.eu